

EEN BIJZONDER RELIEKSCHRIJN

IN DE KERK VAN 'S HERENELDEREN

ONGEKENDE PAREL IN HASPENGOUW

DE SINT-STEFANUSKERK VAN 'S HERENELDEREN EN HAAR KERKELIJK ERFGOED

's Herenelderen werd voor de eerste maal vermeld in 1233 als Aldor, een gebied waartoe ook Genoelselderen behoorde. Deze Loonse heerlijkheid was jarenlang in het bezit van de rijke familie de Hamal. Zij bouwden in 1261 op eigen initiatief een kerk vlakbij hun kasteel. Tot 1501 bleef de heerlijkheid met kerk in eigendom van deze familie, maar ging van dan af tot aan de Franse tijd, over in handen van de familie de Renesse.

De huidige kerk dateert uit de vijftiende eeuw en is aan de Heilige Stefanus gewijd, een martelaar uit de eerste eeuw na Christus die om het leven kwam door steniging. Van deze heilige is in de sacristie van de kerk nog een reliek bewaard.

De kerk is gebouwd met mergelstenen en uitgewerkt in de Maasgotische stijl, de bouwstijl in het Prinsbisdom Luik van de dertiende tot de zestiende eeuw. Kenmerkend zijn de grote ramen en spitse openingen bovenaan in de raamlijsten.

In 1899-1900 werd de kerk door de Luikse architect Fernand Lohest (1864-1932) wat vergroot en het interieur aangepast naar een neogotische stijl, met toevoeging van nieuwe, beeldhouwde zijaltaren. Reeds in 1935 werd de kerk van 's Herenelderen door de Belgische staat als waardevol aanzien en erkend als beschermd monument.

Ook in de kerk zijn enkele bijzondere erfgoedobjecten terug te vinden. In het koor en het schip bleven vele zestiende-eeuwse glasramen bewaard, en op het hoofdaltaar staat een Antwerps retabel dat uit dezelfde periode dateert. Daarnaast zijn in alle muren van de kerk verschillende grafstenen van edellieden uit 's Herenelderen bewaard gebleven.

Een minder gekend object is het middeleeuwse reliekschrijn, dat door onderzoekers doorheen de jaren geregeld werd opgemerkt in de sacristie. Het is niet bekend of het ooit een specifieke plek kreeg op een altaar in de kerk. Dat het een aantal keren moet zijn verstopt als er gevaar dreigde voor beroving, lijkt wel vast te staan.

Toen de Sint-Stefanuskerk in 2016 gesloten was voor restauratie, werd ook het schrijn onder handen genomen. Nadien kreeg het een nieuwe en prominentere plek in het koor van de kerk.

In de middeleeuwen wendden de mensen zich tot hun geloof in tijden van tegenspoed, ziekten en pandemieën. Ze aanriepen heiligen en gingen op pelgrimstocht naar het een of ander religieus oord om daar de relieken van een bepaalde heilige te vereren. Deze relieken waren stukjes van beenderen van die heilige, of zaken die gelinkt waren aan hem of haar. Om ze een veilige plaats te geven, werd hiervoor een reliekhouders gemaakt; vaak was dit een reliekkist, ook reliekschrijn genoemd. De rijkere gemeenschappen konden zich een (edel-) metalen kist veroorloven; bij de armere instellingen waren dit veelal beschilderde houten schrijnen. Deze werden eveneens vakkundig gemaakt en moeten destijds talrijk geweest zijn. Vandaag zijn er in België nog slechts een vijftiental middeleeuwse, beschilderde, houten schrijnen; unieke erfgoedobjecten uit het verleden.

In de kerk van 's Herenelderen wordt nog een vijftiende-eeuws houten schrijn bewaard, een ongekennde parel in Haspengouw.

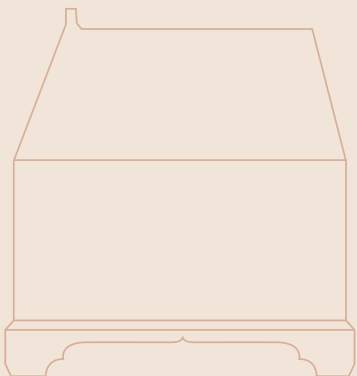

HET RELIEKSCHRIJN HERONTDEKT

Het reliekschrijn bestaat uit houten planken die deels aan elkaar zijn getimmerd en deels met houtverbindingen worden vastgehouden. Het voorpaneel en beide zijpanelen zijn beschilderd. Bovenaan is een imitatiedak uitgewerkt met een schoorsteen opzij op de nok. De dakconstructie is met enkele metalen verankeringen aan het onderste deel van het schrijn vastgemaakt zodat het één geheel vormt.

Het kerkarchief is schaars en het object komt zelden in de beschrijvingen voor. De oudste vermelding dateert van 1872: *Nous avons aussi vu dans cette église [...] un coffret carré en bois peint, orné d'un couvercle en forme de toit imbriqué et crénelé et présentant des figures de saints et des saintes, des armoiries et un homme, les genoux en terre, avec la légende: Sanctus Johannes bit. Got. vor. uns.*

Tweeëntwintig jaar later werd het object opnieuw in de kerk opgemerkt, maar deze keer verkeerde het in een slechte toestand en was een restauratiebehandeling noodzakelijk: *Il est désirable de les voir conserver avec soin [...] un coffret à reliques, en bois, du XVe siècle, orné de peintures sur fond d'or.*

ICONOGRAFISCHE VOORSTELLINGEN OP HET SCHRIJN

VOORZIJDE

Het centrale paneel toont twee figuren en een wapenschild. Het geschilderde tafereel speelt zich af in een landschap, met centraal Johannes de Doper. Hij draagt een mantel van kameelharen om zijn lichaam, een verwijzing naar zijn leven in de woestijn. In zijn linkerhand houdt hij een boek vast. Met zijn rechterhand zegent hij een man, rechts van hem afgebeeld op het schrijn. Deze geknielde man, waarschijnlijk de schenker van de beschilderde kist, is in een rijkelijk kostuum uitgedost en houdt een rozenkrans om de handen.

Een banderol met inscriptie boven hem vermeldt: *O Sc Johannes bit Got vor uns*. De letters 'Sc', een Duitse afkorting voor sanctus (heilige), zijn moeilijk leesbaar. In 1985 werd nog verondersteld dat er '89' stond, wat naar het productiejaar 1389 zou verwijzen. Toch strookt dit jaartal niet met de klederdacht van de knielende schenker en de schilderijstijl waarmee de figuren zijn uitgewerkt. Wel staat vast dat het reliekschrijn in de vijftiende eeuw vervaardigd is, en dat de tekst op de banderol een Duitse herkomst verradt.

Op de rechterzijde van dit paneel is een wapenschild geschilderd. Hiervan is bovenaan de helm twee derde gewend. Als helmteken staat de twijg van het schild tussen twee olifantstrompen. De heraldische figuur stelt een rechterarm voor, die een takje met drie bloemen vasthoudt. De pink wordt stijf gehouden. In het verleden werden enkele ideeën voor de identificatie bekend gemaakt, maar daarover bestaat geen zekerheid omdat zulke afbeelding in Haspengouw nooit eerder voorkwam.

ZIJPANELEN

linker zijpaneel

Op de kleinere zijpanelen van het schrijn zijn enkele figuren afgebeeld. Op het linker zijpaneel staat de heilige Hieronymus van Stridon (342-420) in een kamer met twee raampjes. Hij draagt een rood gewaad en kardinaalshoed, en een staf in de rechterhand. Hij was een belangrijke kerkvader die de bijbel naar het Latijn vertaald heeft, de Vulgaatvertaling, en hij is de patroonheilige van onder meer de theologen, leraars, bibliothecarissen en vertalers.

Op het rechter zijpaneel staan twee vrouwen met een kroon op het hoofd, die naar elkaar kijken. In hun handen houden ze objecten vast die het mogelijk maken om hen te identificeren. De vrouw links met het rad en het zwaard is een voorstelling van Sint-Catharina van Alexandrië (3^e/4^e eeuw). Deze koningsdochter was een overtuigd christen, maar werd door de keizer gefolterd om haar geloof af te zweren.

rechter zijpaneel

Ze overleefde echter de geseling op het rad en in het vuur, doch werd uiteindelijk onthoofd met een zwaard. Sint-Catharina is patroonheilige van de scholieren, leraren, theologen, molenaars en pottenbakkers.

De tweede vrouw met het lammetje en het heft van een zwaard stelt Sint-Agnes (3^e/4^e eeuw) voor. Ook zij werd gefolterd om haar geloof af te zweren. Op jonge leeftijd werd ze in een bordeel gestopt en nadien in het vuur gegooit, maar dankzij haar gebed doofde dat snel uit. Tenslotte werd ze om het leven gebracht met een zwaard. Enkele dagen na haar dood verscheen ze met een lam aan haar zij. Agnus, het Latijnse woord voor lam, verwijst naar haar naam. Sint-Agnes staat bekend als de beschermheilige van de verloofde paren, van de kuisheid, van de jonge meisjes en van slachtoffers van verkrachting.

ACHTERZIJDE

Aan de achterkant van het schrijn is het paneel vervangen door een glazen plaat, die het mogelijk maakt om in het schrijn te kijken. Tegenwoordig is de kist leeg, maar in het verleden zaten er relieken in. Via deze vitrine konden gelovigen de beenderen van de heilige zien, zonder dat ze er uitgehaald moesten worden.

OPMERKELIJKE DETAILS

In het verleden zijn vele stukjes verf van het schrijn afgevallen. Op oudere foto's zijn aan de randen van de planken nog stukjes textiel waar te nemen. De schrijnwerker in de vijftiende eeuw verstevigde de randen van de tegen mekaar geplaatste planken, door ze met textiel af te dekken. Nadien werd een preparatielaag over het hout aangebracht waarop dan geschilderd kon worden. Het is een methode die in de middeleeuwen gebruikelijk was.

In 2016 werd het reliekschrijn gerestaureerd, waarbij vele overschilderingen opgemerkt en verwijderd werden. Ook de oorspronkelijke dakbedekking, die jarenlang onder een bruine verflaag verstopt was, kwam terug tevoorschijn. Dankzij deze restauratie kan het middeleeuwse schrijn weer in haar originele glorie aan de kerkbezoekers getoond worden.

Verder komen met scheerlicht verschillende lijnen onder de verflaag aan het licht. Het zijn aanduidingen van de kunstenaar, als voorbereidend werk, om het schilderen van de figuren te vergemakkelijken.

EEN DUITSE RELIEKSCHRIJN

In het Germanische Nationalmuseum in Nürnberg wordt een gelijkaardig reliekschrijn bewaard. De schenker lijkt niet dezelfde, maar het wapenschild is wel identiek en wordt toegeschreven aan de familie Stumpf von Dettingen. Er zijn echter geen linken tussen deze familie en 's Herenelderden. Waarschijnlijk heeft de familie beide schrijnen op hun kosten laten maken voor in de een of andere Duitse kerk. Mogelijk verhuisde nadien één ervan naar 's Herenelderden dankzij Clément Wenceslas de Renesse-Breidbach (1776-1833), die in het kasteel naast de Sint-Stefanuskerk woonde en een fervent kunstverzamelaar was. Geregeld kocht hij objecten op, ook schrijnen, in de omgeving van Koblenz en Aken. Waarschijnlijk zag de kasteelheer het schrijn ergens in een kerk in Duitsland en heeft hij het aangekocht om het nadien een plaats te geven in de kerk van 's Herenelderden.

LITERATUUR

Catalogue d'une superbe collection d'antiquités du moyen-âge, objets d'art et curiosités, faisant partie du magnifique cabinet délaissé par feu M. le comte Clemens Wenceslas de Renesse-Breidbach, Antwerpen, 1836.

Daniëls P. en J. Paquay, *Inventaire archéologique des objets existant dans les édifices publics. Fascicule III. Canton de Tongres*, Hasselt, 1919.

Religieuze kunst uit het oude Landdecanaat Tongeren, Sint-Truiden, 1985.

Schlusmans F. en C. Vanthillo, *Inventaris van het cultuurbezit in België, Architectuur, Provincie Limburg, Arrondissement Tongeren, Kantons Riemst-Tongeren*, Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen 14N1, Brussel/Turnhout, 1990.

Thys C., 'Les Seigneurs de 's Heeren-Elderden', *Bulletin de la Société scientifique et littéraire du Limbourg*, 12, 1872, p. 77-97.

Vandegheuchte C. en D. Bouve, *Inventaris roerend patrimonium Sint-Stefanuskerk 's-Herenelderden/Ketsingen*, Tongeren, 2004.

COLOFON

Dit project gebeurde in opdracht van de Kerkfabriek Sint-Stefanus 's Herenelderden en werd uitgevoerd door Erfgoed!-Kunsthistorische studies. Werkgroep Colen-Loon-Haspinga en het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium waren als partners aan dit project verbonden. Deze uitgave kwam tot stand met een financiële toelage van de Stad Tongeren en Werkgroep Colen-Loon-Haspinga.

Foto's: Jan Bellen, behalve p. 3 boven: KIK-IRPA, Brussel, p. 7 linksboven en rechtsonder: Veerle Stinckens, p. 8 Georg Janßen - Nürnberg, Germanisches Nationalmuseum

Tekst en onderzoek: Jeroen Reyniers (Erfgoed!-Kunsthistorische studies)

Tekstredactie: Guido Awouters (Werkgroep Colen-Loon-Haspinga)

Vormgeving: Smets & Ruppel - designing better together!

Wettelijk depot: D/2021/13416/01

ISBN: 978-9-4643-6775-1